

10. Základné otázky psychológie výchovy

Odpoveď na otázku, ako by mala výchova vyzerat', čo by malo byť jej cieľom, hľadal Dietrich (1985) u rodičov školopovinných detí. Zistil dva druhy cieľov, ktoré si rodičia želajú výchovou dosiahnuť :

- Prvá skupina rodičov si kládla v Dietrichovom výskume (1985) za cieľ, pripraviť dieťa na požiadavky, hodnoty a normy spoločnosti. Konkrétne, aby sa z nich stali ľudia spoľahliví (statoční), spravodliví, ochotní dodržiavať všeobecne platné normy a aby boli pracovití.

- Druhá skupina rodičov by chcela, aby výchova rozvinula u detí ich samostatnosť, sformovala v nich predpoklad rozvíjať sa, zdokonaľovať sa, pracovať na sebe sám.

Nolting (1992) uskutočnil analýzu existujúcich vedeckých prístupov k problematike výchovy a uvádza, že v psychológii výchovy sa ustálili tieto 4 najčastejšie uvádzané ciele výchovy:

1. Sociálne prispôsobený jedinec ako cieľ výchovy.
2. Prosociálne sa správajúca osoba ako cieľ výchovy.
3. Osoba spôsobilá konať autonómne (samostatnosť) ako cieľ výchovy.
4. Duševne zdravý jedinec ako cieľ výchovy (tejto predstave bude venovaná samostatná kapitola).

10. 1. Sociálne prispôsobený jedinec ako cieľ výchovy

V spomínanom Dietrichovom výskume v Nemecku bola výchova sociálne prispôsobeného jedinca rodičmi kladená na prvé miesto (aby ich dieťa bolo "poriadným", slušným a dobrým človekom).

Sociálne prispôsobenie alebo inak povedané sociálna integrácia môže byť definovaná ako akceptovanie a rešpektovanie sociálnych hodnôt a sociálnych noriem v interakcii s inými.

K *sociálnym hodnotám* patrí napríklad solidarita, rovnoprávnosť, spravodlivosť a tolerancia.

Pod sociálnymi normami treba rozumieť požiadavky, ako sa má individuum správať. Majú často podobu zvyklostí a obyčajov (známych pozdravít', starším dať prednosť, pomôcť tomu, kto pomohol, atď.)

Podľa tejto predstavy o výchove v prípade, že vychovávaný sa od sociálnych noriem podľa úsudku vychovávajúceho odchyľuje, vzniká priestor pre použitie výchovných prostriedkov. V zásade možno výchovné prostriedky rozdeliť na dva druhy:

- prostriedky odburrávajúce nežiaduce správanie
- prostriedky umožňujúce naučenie sa nového, žiaduceho správania

Pretože na odbúravanie nežiaduceho správania sa najčastejšie používa trest, ktorý je zároveň veľmi diskutovaným výchovným prostriedkom, uvedieme niektoré užitočné zistenia, resp. zásady trestania, ak akceptujeme fakt, že sa bez neho v určitých prípadoch nezaobídeme. Nolting (1992) uvádza tieto zásady:

- trestanie má byť málo agresívne a nemá vyvolávať strach
- nemá byť namierené proti osobe, ale proti konkrétnemu správaniu
- dieťaťu má byť dôvod trestania objasnený
- trestajúci má byť v primeranom vzťahu s previneným
- trestanie má nasledovať bezprostredne po neželanom správaní
- má súvisieť s poukazom na žiaduce správanie

Konkrétne formy trestu môžu byť rozmanité a spravidla ide o tieto dve formy: (a) trestanému spôsobíme niečo negatívne - pohanenie, pokarhanie, venujeme mu hnevливý pohľad alebo (b) bránime mu v získavaní niečoho pozitívneho - "domáce väzenie", zakázanie TV, nedanie vreckového a pod. Niekedy stačí signál trestu v podobe verbálnej výzvy a samotné potrestanie nemusí nasledovať (porovnaj respondentné učenie).

Najčastejšie je na trestoch kritizované to, že majú negatívne vedľajšie účinky. Konkrétne:

- môžu vyvolávať u detí strach, nepriateľstvo a zhoršenie vzťahov k dospelým
- trestajúci dospelý sa stáva modelom agresívneho a násilného vyrovnávania sa so sociálnymi konfliktami
- ak podnety k porušovaniu sociálnych noriem pretrvávajú, potom trestom dosiahneme iba jeho potlačenie v situácii, keď je trest očakávaný, ale nie zmenu, resp. nápravu neadekvátneho správania

Možnou alternatívou k trestaniu je tzv. vyhasínanie. Ide o ignorovanie nežiaduceho správania. Napríklad ignorovanie klauniády žiaka na hodine učiteľom.

Ešte vhodnejšou alternatívou je formovanie, vytváranie žiaduceho správania, a to prostredníctvom dvoch postupov:

- Pomocou pozitívneho posilnenia (uznanie, pochvala, venovanie pozornosti, ale aj telesný dotyk, pohladenie zo strany rodičov, posadenie na kolená alebo objatie a pod.). V prípade pozitívneho posilnenia boli preskúmané dve zákonitosti, ktoré jeho efekt zlepšujú: (a) voľba konkrétnych foriem posilnení závisí od veku vychovávaného (u malých detí hrajú rolu sladkosti a hračky, u väčších pochvala a uznanie) b) mal by byť zreteľný vzťah medzi správaním a posilnením, teda aby dieťa vedelo, prečo bolo odmenené.
- Naučením sa žiaduceho správaniu na základe vnímania vhodného modelu (porovnaj učenie na základe pozorovania).

10. 2. **Prosociálne správanie osoby ako cieľ výchovy**

Prosociálne správanie možno charakterizovať ako také správanie, ktoré sa spája s morálne akceptovanými hodnotami, s pomáhaním bez očakávania odmeny.

Konkrétnymi príkladmi takéhoto správania sú: ochota deliť sa, ochota pomôcť tomu, kto je v núdzi, darovať krv, darovať veci na sociálne účely, vrátiť nájdenú vec a podobne.

Preskúmané boli tri účinné prostriedky formovania prosociálneho správania:

- aspoň jeden z rodičov je v slovách a činoch vzorom - modelom prosociálneho správania sa
- namiesto trestu je vychovávateľom pri porušení disciplíny používané poukázanie na škodlivosť nevhodného konania pre iných
- rozhovor o morálke v podobe dilem. Takéto diskusie pomáhajú osvojiť si morálne normy.

Ako príklad uvádzame jednu z Kohlbergových dilem (Colby a Kohlberg, 1978) (upravené):

Vo vzdialenom meste leží v posteli smrteľne chorá žena, ktorá trpí špecifickým druhom rakoviny. Podľa lekárov existuje liek, ktorý by ju mohol zachrániť. O tomto lieku vedel lekárnik zo spomínaného mesta. Výroba lieku bola drahá, a preto za neho žiadal desaťkrát viac ako mal náklady: zaplatil za neho desaťtisíc, ale za malé balenie lieku žiadal stotisíc. Manžel nemocnej vyhľadal všetkých svojich známych, aby si peniaze požičal a obrátil sa aj na úrady. Podarilo sa mu získať iba päťdesiattisíc, teda polovicu požadovanej ceny. Lekárnikovi vysvetlil, v akom stave je jeho žena a prosil ho, aby mu predal liek lacnejšie alebo aby počkal so zaplacením zvyšku. Lekárnik to však odmietol so slovami, že on tento liek pracne získal a chce na tom dobre zarobiť. Manželovi nemocnej neostávala už žiadna legálna možnosť ako manželke pomôcť, preto začal uvažovať o tom, či sa do lekárne nevlápe a liek neukradne.

Ako by ste sa rozhodli vy, keby ste boli na mieste tohto muža?

Uvážte nasledovné otázky (podľa Colbyho, Kohlberga a kol., 1987):

- Má manžel liek ukradnúť? (prečo áno, prečo nie)
- V akom vzťahu je k jeho rozhodnutiu jeho láska k manželke? (uvážiť prípad, ak ju má rád, resp. ak ju rád nemá)
- V prípade, že nejde o jeho manželku, ale o cudzieho človeka, má tento liek ukradnúť? (prečo áno, prečo nie)
- V prípade, že ide o domáce zviera, ktoré má rád, má liek ukradnúť, aby ho zachránil? (prečo áno, prečo nie)
- Ukradnúť liek je protizákonné, je toto konanie morálne nesprávne? (prečo áno, prečo nie)
- Majú sa ľudia pokúsiť urobiť všetko, aby dodržali zákon? (prečo áno, prečo nie)

10. 3. **Autonómne konanie osoby ako cieľ výchovy**

Autonómne konajúca osoba sa vyznačuje podľa Noltinga (1992) tromi znakmi:

- a) Osoba prežíva samého seba ako pôvodcu vlastného konania. Nolting (1992) sa pri charakteristike tohoto znaku odvoláva na DeCharmsa (1968), ktorý predpokladá, že človek má potrebu prežívať samého seba ako pôvodcu svojho vlastného konania.
- b) Cíti a prežíva samého seba ako toho, kto si ciele vytýčil sám a sám riadi podľa týchto cieľov svoje vlastné správanie. V tomto prípade sú akcentované subjektívne prežívané psychické deje –kedy osoba prežíva samu seba, ovláda sa a reguluje, a nie je podstatný vonkajší prejav v správaní .
- c) Osoba je presvedčená, že svojim konaním dokáže situáciu, v ktorej sa nachádza ovplyvniť a že ak nastanú zmeny v jej prostredí v dôsledku jej vlastného konania, tak ich pripisuje sebe, svojmu úsiliu a svojim schopnostiam. Inými slovami povedané, osoba je presvedčená o účinnosti vlastného konania.

Uvedené tri aspekty autonómie možno demonštrovať na takomto príklade: žiak sa rozhodol naučiť sa vytvárať počítačové programy v určitom programovacom jazyku. (a) Ak je to jeho vlastné rozhodnutie, potom ho možno považovať za pôvodcu vlastného konania. (b) Ak si vytýčil cieľ a premyslel plán, ako tento cieľ dosiahnuť a sám ho prispôboval prípadným zmenám (bez cudzieho nátlaku), potom sa subjektívne prežíva ako ten, kto svoje konanie sám môže regulovať. (c) Ak je na základe vlastných skúseností presvedčený, že sa mu to podarí, teda, že sa programovať naozaj naučí, potom možno povedať, že je presvedčený o účinnosti vlastného konania a nespolieha sa na šťastie alebo iné činitele, ktoré s jeho vplyvom nemajú nič spoločné.